

**ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ
ФАРАБИТАНУДЫҢ
МӘСЕЛелЕРІ МЕН
МІНДЕТТЕРІ ҺАҚЫНДА***

Ұлттың жоғалмайтын жадын түзуде, тарихын таразылауда бұрындары ескерілмей қалып кеткен қабаттарын қатарға қосып, жаңаша бағамдау, сын тезінен өткізу – бүгінгі ұрпақтың өз мәдениеті алдындағы киелі парызы. Бұл тұрғыда көрнекті жазушы Әбіш Кекілбаев: «Біздің тарих – тақсіретті тарих. Сондықтан да оның ащы-тұщы тағлымы мол. Дәурендеген замандарымызды айтып дарақыланбай, дәурен тайған замандарымызды айтып қаралай сарыуайым сапырмай, оның қалай болып, қалай қойғанын терең пайымдап, озған тұстарымыздан өнеге тауып, опық жеген тұстарымыздан қорытынды шығарып, жан-жақты тағлым алмайынша, бүгінгі жасампаздық керек салиқалы ұлттық санаға қол жеткізе алмаймыз», – деп салмақты пікір ұсынса, Ағын Қасымжановтың да: «Әл-Фарабиді адамзат ұрпағының рухани ағартушысы ретінде түсіну – оның творчествосының негізін түсіну болып шығады. Қандай да болмасын күрделі, дерексіз мәселелермен айналысса да ойшыл басты мақсатты көре білді. Ғылымның әрбір саласы өзінше «бастаманың бастамасын, себептің себебін» іздей отырып бір нәрсеге – адамның теориялық және практикалық жетілуіне, бақытына қызмет етеді. Ақиқатқа жетудің теориялық қажеттілігінің өзі де адамның іс-әрекетіне келіп тіреледі: жақсылық пен сұлулыққа, жалпы ізгілікті

* 2015 жылы сәуір айында Халықаралық Фараби Форумы өткеннен кейін Философия және саясаттану факультетінің деканы, профессор Әлия Масалимова осы мақала авторларына осынау айтулы іс-шара, университеттегі жалпы Фараби мұрасын зерттеудің өзекті мәселелеріне байланысты ұсыныстарын жазбаша түрде беруін сұраған еді. Бұл мақала осы ұсыныс әзірленіп, жіберілгеннен соң, авторлардың оған дейін де Фараби мен оның замандастарының мұрасынан ой түйю, Фараби еңбектерін қайтадан баспаға әзірлеу, Фарабитанушылардың еңбектерін зерделеу, шетелдік фарабитанушылардың зерттеулерімен танысу негізінде жазылып, бір жарым жылдай уақыт жатып қалды. Мақаладағы кейбір қозғалған мәселелер өзекті болып табылмауы мүмкін дегеннің өзінде, бұл авторлардың Фараби мұрасын зерделеу мен танытуға байланысты өздеріне түйген ойлары екендігін және онда тұтас ақиқатты көрсету мақсаты қойылмаған. Еліміздегі көрнекті фарабитанушы ғалымдарымыздың зерттеулерінде отандық ғалымдардың алдында тұрған фарабитанудың басқа да көптеген мәселелері анықталып көрсетілген.

адамгершілікке талпынбайынша, ақиқатқа, даналыққа жету мүмкін емес. Ал жақсылықтың өзі ақыл-парасатсыз, іс-әрекетке сын көзбен қарамайынша іске аспайды», – деп байыпты байлам жасауы ойландырады.

Жазушы Әбіш Кекілбаев пен философ Ағын Қасымжановтың түйіндеген тұжырымды ойлары мақаламыздың идеялық мәні мен мазмұнын айқындап беріп отырған секілді. Сондықтан дүниежүзілік фарабитану емес, отандық фарабитану тарихы мен оның қазіргі түйткілді мәселелері туралы сырымызды шертіп, шерімізді тарқату үшін кішігірім ізденіс жемісі осы мақаламызды назарларыңызға ұсындық.

Қазақстандағы фарабитану ғылымының академиялық биік тұғырында Ақжан Машани ақсақал тұрғанын еске алмасақ, қазақ фарабитануына жасаған қиянатымыз болар еді. Фибратты ғұмырын рухани салаға арнаған ғұлама ақсақалдың ғылымдағы жанкешті еңбегін қазір біреулер білсе, өкінішке орай, біреулер білмейді. Өзінің қайталанбас қаламгерлік мол мұрасымен талант даралығын таныта білген Машанидің «фарабитану бойынша 16 томдық еңбегі жинақталып, ол түгелдей 2011 жылы оқушысына жетті [18]. Ұлттың сарқылмас тарихын түгендеп, тоқтамдар айту үшін де зерделі білім, азаматтық дидар керек екені айқын. Бұл ғалымның парасат кеңдігімен ұлт алдындағы азаматтық парызын өтеуіндегі текті еңбегі деп білеміз. Ұлт алдындағы, Ұстаз алдындағы да парызын адалдықпен атқарған, кеше ғана арамьздан бақилыққа аттанған марқұм ғалым Шәмшиден Әбдіраман ағамызды да құрметпен еске аламыз.

Фарабитануға Ағын Қасымжанов: «Фарабитану – әлемдік ғылымда ХІХ ғасырдың екінші жартысында қалыптасып, Қазақстанда жетпісінші жылдардан бастап дамыған ғылым саласы. Фарабидің дүниежүзілік мәдениет пен ғылымға қосқан үлесін зерттеудің маңызын алғаш рет шет ел ғалымдары Г. Сартон, Д. Беркал және А. Койре негіздеп берді», – деп анықтама береді [2]. Алайда математик-фарабитанушы Ауданбек Көбесов Фарабидің ғылыми мұрасын зерттеу қажеттігіне ертеден-ақ көңіл бөліне бастағанын, 1000 жыл бойына дүние жүзінің әртүрлі халықтарынан шыққан ғалымдар Фараби еңбектерін тынбастан зерттеумен келе жатқанын айтады. «Олардың ішінде араб-парсы тілдерінде жазған Ибн әл-Надим (995), әл-Байхаки (1169), Ибн әл-Кифти (1241), Хаджи Халифа (1657), латын тілінде Веника (1484), Камерариус (1638), француз тілінде Козегартен (1840), неміс тілінде

Генрих Зутер (1902), ағылшын тілінде Георг Сартон (1927), түрік тілінде Ч. Үлкен (1950), орыс тілінде С.Н. Григорьян (1958), өзбек тілінде М. Хайруллаев (1963), қазақ тілінде М. Ысқақов (1967)», – деп фарабитануды тұтас қарап, тарихын кеңейте түседі [3].

Дегенмен Ағын Қасымжанов та, Ауданбек Көбесов те Фараби мұраларымен тікелей және жанама түрде болса да қазіргі қазақ даласында өмір кешкен ойшылдар таныс екенін кеш білсе керек. Мәселен, Өтейбойдақ Тілеуқабылұлы [4], Қазыбек бек Тауасарұлы [5], Абай Құнанбайұлы [6-8], Мағжан Жұмабайұлы [9], Мұстафа Шоқай [10], Мұхтар Әуезов [11] және басқа да дегдар тұлғаларымыз.

Отандық академиялық фарабитану тарихына түбегейлі зер салып, қолға тиген мәліметтерді тарқата баяндалық. 1967 жылы 16 қарашада Қазақ ССР Ғылым академиясының Президиумы болып өтеді. Академик Шахмардан Есенов басқарған Президиумда Қазақ ССР Ғылым академиясының Философия және құқық институтының жанынан Фарабидің ғылыми мұраларын зерттеу тобын құру мәселесі көтеріледі [12].

«Осыған байланысты Қазақ КСР Ғылым академиясының төралқасы әл-Фараби ғылыми мұрасын зерттеу бойынша Қазақ КСР Ғылым академиясының төралқасы жанында комиссия ұйымдастыру туралы қаулы қабылдады; оның құрамы: ҚазКСР ҒА академигі Ж.С. Тәкібаев (төраға), ҚазКСР ҒА корреспондент мүшесі А.Ж. Машанов (төраға орынбасары), ҚазКСР ҒА академигі С.Б. Балмұқанов, ҚазКСР ҒА академигі Ө.А. Жәутіков, ҚазКСР ҒА академигі А.Қ. Жұбанов, ҚазКСР ҒА академигі С.З. Зиманов, ҚазКСР ҒА академигі А.Н. Нүсіпбеков, физика-математика ғылымдарының докторы Д.А. Рожковский, философия ғылымдарының кандидаты А. Қасымжанов (хатшы).

ҚазКСР ҒА корреспондент мүшесі А.Ж. Машановтың басшылығымен әл-Фараби ғылыми мұрасын зерттеу бойынша Философия және құқық институтының әлеуметтік және философиялық ой тарихы бөлімі жанынан 1968 жылдың 1 қаңтарынан бастап проблемалық топ құру шешілді.

Әл-Фараби ғылыми мұрасын зерттеу комиссиясына Философия және құқық институтымен және басқа институттармен бірге олардың жұмыс жоспарына әл-Фараби ғылыми мұрасын зерттеу бойынша тақырыптар енгізу туралы ұсыныстар дайындау; әл-Фараби ғылыми мұрасын зерттеу бойынша құрылған топтың ғылыми жұмысының бағытын анықтау; әл-Фарабидің туылғанына

1100 жыл толуын атап өту және оны мәңгі есте сақтау туралы ұсыныстарды дайындау; 1970 жылы әл-Фарабидің бір томдық таңдамалы еңбектерін және ол туралы ғылыми мақалалар жинағын басып шығару тапсырылды [13].

Ғылымды тұтас арнаға түсіріп, бағамдап, реттеп отыру ғалымдардың еншісінде болса, осы ретте Фараби еңбектерін әлем кітапханалары мен мұрағаттарынан іздеу, көшірмелерін алу, алып келу сынды күрделі үдеріс басталып та кетеді. «Академик С. Балмұқанов Түркияның Анкара қаласынан әл-Фарабидің екі кітабын, академик Ш. Есенов Канададан бір кітабын, А. Көбесов астрономиялық, физика-математикалық еңбектерінің көшірмелерін алдырған болса, А. Машанов Париж қаласынан музыка кітабын, А. Қасымжанов Чехословакияның Братислава университетінің кітапханасынан логикаға байланысты сегіз кітабын алдырды. Соның арқасында ғалымдардың топшылап жүрген әл-Фарабидің жүзден астам ғылыми еңбектерінің елуден астамы Қазақ КСР Ғылым академиясының фондына келіп түсті» [12]. Фарабитану мен оның қазыналы қорын саралаған сындарлы ой иелері – фарабитанушылар тарихы көрсеткендей-ақ сол жүктелген тапсырмалардың барлығына қол жеткізілген еді. Мәселен, 1975 жылы әл-Фарабидің туғанына 1100 жыл толуына орай «Әл-Фараби және Шығыс халықтарының ғылымы мен мәдениетінің дамуы» атты халықаралық конференция болып өткенін осы күнгі қауымдастық біледі. Сол конференцияның қандай деңгейде өткенін мына деректен аңғаруға болады: «Конференция жұмысына РКФСР, Қазақстан, Орта Азия республикаларынан, сонымен қатар ГДР, Венгрия, Румыния, Чехословакия, Иран, Ирак, Йемен, Кувейт, Ливия, Судан, Мароккодан келген 800-ге жуық ғалымдар қатысты» [14].

Сонымен, зерттеу тобы құрылды. Енді оның құрылымы қандай болды, жұмысы қай бағытта өрбіді деген сауалдардың жауабына аздап тоқталып, шолу жасап өтелік. Фарабитанушы Ауданбек Көбесов 1969 жылы берген сұхбатында: «Фараби еңбектерін жинастырып, зерттейтін топтың құрылғанына оншама көп уақыт өткен жоқ. Сөйтсе де осы салада бірқатар міндеттерді белгілеп алдық. Қазір жұмысты екі бағытта жүргізудеміз. Бірінші, Фарабидің қоғамдық ғылымдар саласындағы еңбектерін жинап, зерттеу. Бұл топқа философия ғылымдарының докторы Ағын Қасымжанов жетекшілік етеді. Екінші, Фарабидің табиғат ғылымдары саласындағы еңбектерін жинап-зерттеу. Фараби физика, математика, астроно-

мия-астрология ғылымдары саласында бағалы еңбектер жазған. Бұның бәрі де араб тілінде жазылған. Өкінішке орай, араб тілін білетін математик ғалымдар аз», – деп баяндай отырып, мәселе көтереді [15]. Шынтуайтында, Ақжан Машани мен Ауданбек Көбесовтің бастамасымен, табанды ыждағатымен қолға алынған әл-Фарабидің жаратылыстануға қатысты баға жетпес мұраларын зерттеу барысы осы күнде тоқтап қалғаны, ол салада мамандардың тапшы екендігі жасырын емес. Ал «А.Х. Қасымжановтың жетекшілігімен басталып, М.С. Бурабаевтың жетекшілігімен жалғасқан әл-Фарабидің мұрасын аудару және ғылыми-зерттеу жөніндегі жұмыстар қазіргі кезде ... ойшылдың жаңа трактаттарын тәржімалаумен, оның мұрасына арналған жаңа ұжымдық монографияларды жариялаумен ғана шектеліп қоймай, «Әл-Фараби» атты философиялық-саясаттанымдық және рухани-танымдық журналды шығарумен толықты. ... Қазақстанда әл-Фараби сияқты әлемдік деңгейдегі ұлы ойшылға деген қызығушылықтың өшпей, қайта ұлғая түсуі – негізінен республиканың фарабитанушыларының жемісті еңбегінің нәтижесі» [16, 6-7 б.]. Бұған зерделі зерттеудің өзіндік жолын салып, зейін аударған қазіргі ҚР БжҒМ Философия, саясаттану және дінтану институтындағы «Фарабитану» секторының меңгерушісі Ғалия Құрманғалиеваның фарабитану бойынша ерен еңбегі, оның бүкіл ғұмырын сол салаға арнап келе жатқаны дәлел болса керек.

Фарабитану бойынша жарты ғасырлық тарихы бар академиялық орталық ғалымдарының ізденістері терең тарихқа айналғаны сонша, өзекті ахуалды дәл танытатын осы күнге дейін жарыққа шыққан жекелеген және ұжымдық монографиялар мен антологияларды кешенді қорытып, зерделеу ауқымды ғылыми талаптар мен еңбектерді қажет етеді. Бұл ойымызға қатысты академик Әбдімәлік Нысанбаевтың сана сүзгісіне салған толымды пікірін ескермекке болмайды, ол академиялық топтың, отандық фарабитанудың шығармашылық эпицентрінің тарихын, зерттеу әдіснамаларын орынды түрде жүйелейді: «Қазақстанда әл-Фараби мұрасын зерттеуді тарихи динамикада қарастыра отырып, бірінен-бірі дүниетанымы және зерттеу әдістемесі бойынша байыпты ерекшеленетін, екі тарихи кезеңді атап өтуге болады. Біріншісі, марксистік-лениндік дүниетаным мен диалектикалық материалистік әдістеменің тоталдық үстемдігімен байланысты, бұл орайда ол әл-Фарабидің мұрасына қатысты көрініс тапқан дүниетанымда материалистік

бағдарды іздеу және онтологияда, гносеологияда, әлеуметтік философияда, жан ілімінде және т.б. идеализмге қарай жіберілген шегіністерде. Осындай дүниетанымдық тұғырнама және зерттеу әдістемесі бүкіл кеңестік философияға, оның 70 жылдан артық тарихына тән, сондықтан мұны қазақстандық фарабитану да аттап өте алмады.

XX ғасырдың сексенінші жылдарының соңынан және тоқсаныншы жылдардан бастап, тоталитаризмнің қирауы мен Қазақстанның тәуелсіздікке жетуіне байланысты, әл-Фарабидің энциклопедиялық мұрасын зерттеудің екінші, түбегейлі жаңа кезеңі басталады. Ол өзгерген әлеуметтік-саяси жағдайлармен-лениндік әдістеменің және дүниетанымның тоталдық қысымынан кетумен, бұрын қазақстандық фарабитануда қолданылмаған, жаңа әдістемелік тәсілдерді пайдаланумен, әл-Фарабидің философиялық мұрасын зерделеудің объективті факторы болып табылатын исламдық дүниетаным мен исламдық руханилық кең мәтінінде зерттеумен себептелген» [17, 426-427 б.]. Бұл ретте Зифа-Алуа Әуезова келесідегідей жайттарға назар аудару қажеттілігін маңызды санайды. Біріншіден, «Қазақстан және кеңірек алғанда, пост-кеңестік кеңістіктегі әл-Фараби мұрасын зерттеудегі іркіліске әл-Фараби дүниетанымында көрініс тапқан *интеллектуалды дәстүрді зерттеу үшін* кеңестік философиялық дискурста *идеологиялық кеңістіктің қалмауы себеп* болғандығы айқын. Кеңестік гуманитарлық ғылымның саяси-тәрбиелік риторикасының сарынымен әл-Фараби мұрасын зерделеуде бірінші кезекке оның әлеуметтік көзқарастары шығарылды және ол көбіне-көп ойшылдың жалпы «әлем суреттемесінен» тыс түсіндірілді» [18]. Екіншіден, шетелдік, соның ішінде батыстық зерттеулерге де мән беру және толыққанды сұхбаттастықты жолға қою. Зерттеушінің өз сөзімен келтіргенде: «әл-Фараби еңбектерін талдауды Аристотель, Платон, жаңаплатоншылардан бастайтын және ойшылдың жалпы «Ғалам суреттемесін» тұтас қамтуға ұмтылыс жасайтын батыс зерттеушілерінің еңбектерінен ерекшелігі – кеңестік ғылымда ғалым мұрасының математика, музыка, поэзия, логика сынды жеке тақырыптық салаларына егжей-тегжейлі назар аудару мақсатында оның тұтас дүниетанымын үзік-үзік етіп зерттеу басым болды, зерттеу көп жағдайда мәтінді талдаудан басталып, ары қарай жекеден жалпыға ауысып отырды (дегенмен, әрқашан бұлай болған емес). Батыс пен Шығыс арасындағы ақпарат пен жарияланымды өзара алмасу әл-Фараби мұрасы туралы білімді

арттыруға және сұқбатқа қатысушылардың барлығы үшін оның тарихын тереңдетуге көмектесетіндігі шүбәсіз» [18].

Осы тұрғыда Зифа-Алуа Әуезова әл-Фараби мұрасының жиырмасыншы ғасырдағы кеңестік қоғамдағы зерттелуінің жай-жапсарына қатысты былай деп жазады: «Қазақстанда әл-Фараби есімі XX ғасырдың ортасынан бастап ерекше танымалдылыққа ие болды, бұл ең алдымен, әл-Фараби биографтарының, оның отаны IX-X ғасырларда қазіргі Қазақстан аумағында орналасқан Фараб қаласы болған деп есептеуімен де байланысты еді. Әл-Фараби еңбектерін орыс тіліне аудару бойынша қызу жұмыс басталды, оның мұрасына арналған көптеген мақалалар мен бірқатар көркем шығармалар жазылды, оның есімімен көшелер мен ғылыми орталықтар аталды, алайда кеңес ғылымында жетпісінші жылдардан кейінгі кезеңдердегі оның мұрасына деген бетбұрыс қандай-да бір маңызды жаңалықтарға алып келген жоқ. Жетпісінші жылдардың өзінде жасалған дүние тек философтар мен шығыстанушылардың біраз бөлігі үшін ғана түсінікті болды, бірақ жалпы білім беретін философия тарихы немесе ғылыми атеизм секілді оқу курстары арқылы адекватты деңгейде таратылмады. Мұнда әл-Фараби туралы материал негізінен оның өмірбаяндық мәліметтері мен «Қайырымды қала тұрғындарының көзқарастары туралы трактатына» көбірек назар аударып, практикалық философиясына сілтеме жасаумен шектелді» [18]. Расымен, кеңестік кезеңде әл-Фараби мұрасының ресми идеологияға сәйкес насихатталғандығы анық. Алайда философтың кеңестік қалыпқа сай келмейтін еңбектері берілген және ойшыл мұрасын объективті түрде ғылыми бағалаған Мұрат Әуезов пен Болат Тайжанов құрастырған, арнаулы редакторы Ағын Қасымжанов болған «Ұстаздың оралуы. Фарабидің өмірі мен шығармашылығы туралы» [19] кітабының бүкіл тиражы қидаланып, саяси цензураның тыйым таңбасы басылды. Сондықтанда ғалымдарымыздың Фараби мұрасын зерттеуде кеңінен көсілуіне кеңестік идеология тұсау салып отырғандығын тағы да ескергеніміз жөн.

Демек кеңестік кезеңдегі фарабитану бір бағытта өрбіген емес еді. Біздің ойымызша, ойшылдың жаратылыстану саласы бойынша мұраларын зерттеу де идеологиялық иінге қайыспай, объективтілігін сақтады. Мағынасы мазмұндас үш мәселелі деректі сарапқа салып көрелік:

Біріншіден, академик Сайым Балмұханов: «Фараби – табиғаттың дамуын дұрыс түсініп,

таныған ғалым. Кеңістік пен табиғат арасында қандай байланыс бар? Бұл мәселе ерте дүние ғылымында да түйінді проблеманың бірі болған. Табиғаттану ғылымының осындай өзекті мәселесін Фараби өз дәуірінде дұрыс шешіп, нақтылы тұжырымдар жасай алды. Әрине, мұндай құнды тұжырымдар жасау үшін белгілі бір жағдай, орта әсер ететіні белгілі. Сырдария өзенінің бойын ертеректе мекен еткен рулар мен тайпалардың дамыған ғылымы мен мәдениеті болған. Орта Азиядағы Хорезм қаласында Үргеніш академиясының ашылуы да осындай тұжырым жасауға тірек болатын секілді. Ендеше, Фараби үлкен білім орталығында өсіп, өшпес еңбектер жазды деуге хақымыз бар» [20].

Екіншіден, академик Әлкей Марғұлан: «...Фараби өркенді ортада өскендіктен ғана ғылым шыңына көтерілді. Әйгілі ғалым Шоқан демократиялық озық ойлы ортамен тығыз қатынаста болмаса биік сатыға көтерілер ме еді? Ғұлама ғалым Фарабидің тууына да сондай игі орта әсер еткен. Ешқандай өнері, білімі мен ғылымы дамымаған елде мұндай ғалымның өшпес мұралар қалдыруы мүмкін емес. Демек, Фарабидің өмір сүрген дәуірінде Отырар қаласы мен Орта Азия ғылым мен мәдениеттің бесігі болды. Фараби мұраларын тиянақты зерттеп, кәдеге жарату Қазақстан жерінде білім мен мәдениеттің, ғылымның ешқандай үлгілері болмай келген еді деген кейбір пікірлерді жоққа шығарады. Өнер мен ғылымның айдыны кен «Отырари» деген жазулар орта ғасыр жазбаларында өте көп кездесіп отырады. Ондай кітаптарды оқығанда бір Отырар қаласында ғана емес, сол тұстағы мәдениет үлгілеріне тегіс көз тастап, жан-жақты зерттеген пайда» [21].

Үшіншіден, Ауданбек Көбесов: «Фарабидің өз еңбектерімен қоса оған ұстаз және шәкірт саналатын Шығыс пен Батыстың көптеген оқымыстыларының еңбектерін онымен байланысты зерттеу міндеті қойылады. ... Фараби мұраларын зерттеу, жинақтау барысында жүзеге асыратын қиындықтар аз емес. Оның ең бастысы – ғылым кадры мәселесі. Ескі араб тілін және басқа тілдерді білетін, ғылымның тарихы мен қазіргі жағдайынан хабардар маман зерттеушілердің жоқтығынан фарабитану тобына белгіленген көрнекті штатты толық пайдалана алмай отырмыз. Осы мәселеге айрықша назар аударып, мамандар санын көбейту жағын ойластырмай болмайды. Ол үшін мамандар дайындауды таяу уақытта қолға алу керек шығар. Фараби тобына арнап жыл сайын ғылым тарихы бойынша аспиранттар қабылдап отыруы-

мыз қажет. Біздің кейбір ғалымдарымыздың осы уақытқа дейін ғылым тарихына селқос қарайтындығы байқалады. «Ғылым тарихының керегі қанша?» дейтіндер де бар. Бүгіндері республикамызда ғылым тарихымен айналысатын ғалымдар жоқтың қасы. Еске алатын бір жәйт, қоғамдық негіздегі ғылым мен техника тарихы жайлы республикалық комитет әлі күнге дейін құрылмай келеді. Бұл туралы бұдан біраз жыл бұрын Одақтағы ғылым мен техника жөніндегі комитет біздің ғылым академиямызға хат жолдаған болатын. Ол хатты алғаннан кейін де еш нәтиже шықпады. Ғылым тарихын зерттегенде біз жалғыз Фарабимен шектеліп қала алмаймыз. Бір ғана Отырардың өзінен бірнеше ғалымның шыққаны қазір белгілі болып отыр. Олар – көрнекті математик Ғаббас Жаухари, атақты тіл маманы Исмаил Жаухари және басқалар. Ғаббас Жаухаридың математикалық бір еңбегі Стамбулда сақтаулы екен. Ал Исмаил Жаухари болса, араб тіліндегі көлемді түсіндірме сөздіктің авторы. Жамал Түркістани дейтін бір автордың математикалық қолжазбасы Ленинградта сақталыпты. Бұлардың барлығы – зерттелмеген дүниелер. Біз тек Қазақстаннан шыққан ғылым өкілдерімен ғана шектелуге тиіс емеспіз. Ғылым мен философия тарихын терең зерттеп білу үшін орта ғасырлардағы шығыс ғалымдары еңбектерін бір-бірімен байланыстырып тұтас қарау керек. Бір мысал: басқа ғалымдарды былай қойғанның өзінде IX-XV ғасырларда физика, математика ғылымдары бойынша шығыста ірілі-ұсақты 700-ге тарта автор қалам тартқан. Бұлардың еңбектерінің көбі зерттелмеген күйінде белгісіз боп жатыр. Сондықтан да «Фарабитану тобын» түбінде Орта Азия мен Қазақстан ғылымы тарихын зерттейтін бөлімге айналдыру жағын ойластыруымыз жөн сияқты» [3].

Дегенмен, фарабитанудың алғашқы толқынында көтерілген отырарлық ғалымдар мұраларын жаңғырту мәселесі өз жалғасын осы күнге дейін тауып келеді. Отырарлық ғалымдар ізін қазіргі қазақ ғылымында жаңғырту мәселесінде ерен еңбектерімен ғылыми қауымдастықтың назарын аударып жүрген Әбсаттар қажы Дербісәлі жаңалықтарына өкінішке орай мойын бұрмай келеміз [22]. Ал оқушы кезімізде Ауданбек Көбесовтің жазған «Сөнбес жұлдыздар» [23] атты ортағасырлық Қазақстан мен Орталық Азия ғұламалары туралы танымдық кітабының біраз арман мен қиялға жетелегенін, өкінішке орай, ондай желідегі жазбалардың қазіргі таңда елімізде кенже қалып отырғанын айтқанды жөн санадық.

Отандық фарабитанудағы алғашқы лектің ғылыми өнімін қысқаша қорытындыласақ, тұтас сол топтың даму эволюциясындағы қажырлы аудармашылық еңбектері [24-31] мен көптеген іргелі зерттеулерінің жемісі осы күнге дейін қазіргі фарабитанушылар мен ғалым зерттеушілерге азық боп келе жатқаны жаңалық емес. Осы тұста отандық фарабитануда философ-аудармашы Клара Тәжікованың да жеке энтузиастық аудармашылық жұмыстарын атап өтпеске болмайды [32].

Енді, отандық фарабитанудың және бір арналы ағысына түсіп көрелік. Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінде 1993 жылдың 1 қаңтарында «Әл-Фараби және қазақ халқының рухани мұрасы» атты республикалық ғылыми-зерттеу және оқу-әдістемелік орталық ашылды. «Орталық» жұмысы отандық фарабитануда тәжірибесі мол философ Ағын Қасымжановқа жүктелді, оған кеңес және көмек көрсету мақсатында Ә.Б. Дербісәлі, А.Қ. Көбесов, М.С. Бурабаев, Ө.Н. Күмісбаев, А.Қ. Қасабек, Қ.Б. Жарықбаев, Ж.А. Алтаев сынды университет ғалымдарынан тұратын кеңес құрылды.

Орталықтың алғашқы он жылдығы әл-Фараби және қазақ халқының рухани мұраларына байланысты көптеген ғылыми-зерттеу жұмыстармен мазмұндалды. Ағын Қасымжановтың «Қазақ халқының рухани мұрасы» (1991), «Қазақ» (1993), «Портреты: Штрихи к истории Степи» (1995, 1997) қазақ және орыс тілдерінде, «Аль-Фараби» (1997) екінші басылымы, «Стелы Кошо-Цайдама» (1998), «Портреты. Степь глазами извне: от Геродота до Гумбольдта» (2001) атты кітаптары жарық көрді. Алайда Ағын Қасымжанов ағамыздай заңғар таланттың шығармашылық ізденіс-табыстарындағы бұл іргелі жобалардың жалғасын таппай бейтарап қалғаны қазақ философиялық қауымдастығынан бұрын өзімізді қынжылтады.

Орталық 1994 жылы 9-10 желтоқсанда «Әл-Фараби Шығыс халықтарының ғылымы мен мәдениетінің тарихындағы орны» атты халықаралық ғылыми-теориялық конференция жұмысын ұйымдастырды. Конференция жұмысына отандық және АҚШ, Әзірбайжан, Иран, Қырғызстан, Қытай, Өзбекстан, Ресей, Тәжікстан, Түркия, Түрікменстан, Украина, Франция мемлекеттерінен келген фарабитанушылар қатысты. 1997 жылы «Әл-Фараби мұрасы және қазақ халқының рухани мәдениеті» атты жалпы университеттік жаңа курс енгізілді.

2000 жылы Ағын Қасымжанов дүниеден озуына байланысты Орталық жұмысын Әнел

Әзімхан өзге форматта жалғады. 2001 жылы 22 наурызда «Зороастризмнің философиялық дәстүрлері: тарих пен қазіргі кезең» атты ғылыми семинар өткізді. Оған отандық және Иран мен Түркиядан келген ғалымдар қатысты. Әнел Әзімханның «Философское приношение аль-Фараби» (2006) атты кітабы жарық көрді. Кітапта фарабитану бойынша жаңа зерттеулер мен батыстық ғалымдардың еңбектері кеңінен сарапталды.

Орталықты 2008 жылдан философ Ағын Қасымжановтың шәкірті Жақыпбек Алтаев жаңа тұрпатта үйлестіріп келеді. Ұстазға тағзым ретінде «Қасымжанов оқуларын» екі жылда бір рет өткізу дәстүрге айналғалы «VI Қасымжанов оқулары» өткен. 2009 жылы 18 наурызда «Әл-Фараби: Философия. Мәдениет. Дін» атты халықаралық ғылыми-тәжірибелік конференция жұмысына Орталық өз үлесін қосты. Алқалы жиында отандық және Ресей, Иран, Мысыр, Түркия фарабитанушылары философия, мәдениет, дін хақында ойлары мен тәжірибелерімен бөлісті. Сондай-ақ 2010 жылы 18 қарашада Қазақстанның ЮНЕСКО-дағы өкілдігімен бірлесе отырып, Париж қаласындағы ЮНЕСКО штаб-пәтерінде «Әл-Фараби және Еуропалық ренессанс» халықаралық дөңгелек үстел жұмысының ұйымдастырылу алқасының мүшесі болды. Дөңгелек үстел жұмысына Франция, Сирия, Испания, Әзірбайжан, Швейцария, Сауд Арабия, Иран, Италия мемлекеттерінің фарабитанушылары қатысты. 2013 жылы 6-7 желтоқсанда әл-Фараби атындағы ҚазҰУ мен Иран Ислам Республикасы елшілігі жанындағы мәдени өкілдік бірлесе отырып өткізген «Әл-Фараби мұрасы және қазіргі заман» халықаралық ғылыми-теориялық конференция жұмысына септігін тигізді. Университетіміздің жаңа Ғылыми кітапханасында Орталық пен Университет музейі жаңа «әл-Фараби» мұражайын салуды ұсынып, ғылыми-концептуалды негіздемесін және экспозициялық жұмыстарын жасақтады. Осының негізінде «Әл-Фараби» мұражайы ашылды.

Орталық ҚР БҒМ қолданбалы зерттеулер жұмыстары аясындағы «Әл-Фараби және қазақ халқының рухани мәдениеті» (2009-2011), «Түркілердің әлемдік өркениетке қосқан үлесі: элеуметтік-философиялық аспект» (2012-2014), «Заманауи әлемдік және қазақстандық мәдениеттің дамуындағы әл-Фараби мұрасы» (2015-2017) гранттық жобаларын жүзеге асырып келеді.

2014-2015 жылдары университет ректоры, академик Ғ.М. Мұтанов мырзаның қолдауымен

эл-Фараби орталығы халықаралық Абай клубымен бірлесе отырып, кеңестік кезеңде аударылған, академиялық нұсқалары жоқтың қасына айналған эл-Фараби трактаттарын қайта басып шығарды: «Добродетельный город» (2014), «Книга о музыке» (2014), «Книга об аль-Фараби» (2014), «Книга о разуме» (2014), «The Book of Mind» (2014), «Бақыт туралы кітап» (2015).

Орталық – эл-Фараби мұраларын насихаттауға, заманауи Қазақстан қоғамының рухани-адамгершілік және интеллектуалды мәдениетін дамытуға, ойшыл мұраларын елімізде және алыс-жақын шет елдерде танытуға бағытталған эл-Фараби атындағы ҚазҰУ-да 2014 жылы негізі қаланған және әр жыл сайын өтетін, дәстүрге айналған «Халықаралық Фараби оқулары» аясындағы Халықаралық Фараби форумын ұйымдастыру алқасының белсенді мүшесі.

Қазақ ұлттық университетінде «AL-FARABI UNIVERSITY SMART CITY» атты өресі кең, болашағы кемел Қазақстан мен Орталық Азиядағы тұңғыш ғылыми-инновациялық жоба қолға алынып, іске қосылуда. Эл-Фарабидің әмбебап рухани құндылықтар негізінде тұрған әлеуметтік идеал – «қайырымды қала» идеясы осы жобаның маңызды рухани-адамгершілік бастау-бұлағы болып табылатыны сөзсіз [33, 11 б.]. Әрине, бұл «қайырымды қала» идеясы эл-Фараби әлеуметтік идеалдарының бірі ғана болса, оның мемлекеттік-стратегиялық ұстын ретінде жаңғыруы күтіп тұрғандығы анық. Мәселен, кезінде эл-Фараби орталығының қызметкері Әлиев Шаттықтың: «Әбу Насыр эл-Фарабидің өз жерлесіміз екенін біз мақтан тұтамыз. Тек мақтан тұтып қана қоймай, ұлттық бренд ретінде әлемге паш етуіміз қажет» [34], – деген көңілге қонымды идеясы бүгінде біртіндеп жүзеге асып келеді.

Міне, фарабитанушы Ғалия Құрманғалиеваның пікірімен келтіргенде, «Біріншіден, Қазақстан ғалымдарының кәсіби еңбектері мен насихат жұмыстарының арқасында эл-Фараби біздің мәдени рәмізімізге, ал оның мәдени мұрасы тамыры түркі мәдениеті мен руханиятынан бастау алатын қазақ мәдениетінің қайнары ретінде ұлттық мақтанышқа айналды. Екіншіден, ортағасырлық энциклопедистің көпқырлы еңбектерін ең алғаш рет зерттеу жұмыстары барысында айқындалған траектория мен бағыт өз жалғасын табуда. Ол келесі тармақтарға бөлінген: фарабитанудың библиографиялық базасы, ғылыми зерттеу, эл-Фарабидің энциклопедиялық мұраларын на-

сихаттау. Үшіншіден, эл-Фараби мұраларын зерттеу қазақстандық философияға аса маңызды тарихи-философиялық бағыт ретінде енді» [35, 19-20 б.].

Отандық фарабитану аясын сараптай, зерделей отырып, қарымды қадам жасаудағы ендігі игерілер кең ауқымды істерге тереңдей ену барысында ұштай түсетін мәселелер:

- эл-Фараби мұрасы бойынша араб және өзге шет тілдерді білетін кәсіби сала мамандарының тапшылығы мен жаңа сыни аудармалардың жоқтығы, аудармашылар сабақтастығының болмауы;

- Ортағасырлық Орталық Азия ғұламаларының мирастарын және сол тұста білім мен ғылымның қалыптасуына ықпал еткен тетіктерді кешенді түрде зерттеу уақыты пісіп жетілді деп ойлаймыз;

- эл-Фараби мұрасы санқырлы қазына болса, оның рухани шәкірттері мен ізбасарларының мирастары елімізде өз деңгейінде зерттелмей келеді;

- эл-Фараби мұрасын антика және ислам дүниесі аясында кешенді түрде зерттеу жұмыстарын жүргізу маңызы артып отыр;

- эл-Фараби мұрасы шетелдік зерттеулердегі сараптамасын зерделеу маңызды шаралардың біріне айналуы тиіс;

- эл-Фараби мұрасын айшықтай түсуде отандық және шет елдік сипатта пәнаралық зерттеулер мен сұхбаттар жетіспейді;

- эл-Фараби мұрасын жаратылыстану саласы бойынша зерттеу жұмыстарын қайта жаңғырту;

- эл-Фарабидің логикалық мұрасын кешенді түрде зерделейтін кез келді деп ойлаймыз;

- кеңестік академиялық кезеңге дейінгі қазақ рухани жадындағы Фараби есімі мен мұрасы жеткілікті зерделенбей келеді;

- кеңестік академиялық кезеңдегі фарабитану ғылыми електен осы күнге дейін толығымен өткен жоқ;

- тәуелсіздіктің алғашқы жылдарынан осы күнге дейінгі фарабитанудың бағыт-бағдарлары бір қорытындыны талап етеді.

Осы және бұл арнадағы мәселелерді қолға алмасақ Фарабитану саласындағы отандық зерттеулеріміз көш соңында қалып қоятындығы анық. Мұндағы мәселе бақталастық, жарыста емес, ғылыми зерделі зерттеулерде болып тұр. Иә, еліміз тәуелсіздік алғаннан кейін өткенімізбен қайта қауыштық. Жаңа көзқарас, жаңа методология, жаңаша бағалаудың қажеттігін ғылыми қауымдастық батыл қозғай бастады. Отарланған жер-су, елдімекендер, ұйымдар аттары өзгертіле

бастады. 1991 жылы қазақ жоғары білімінің ордасы ҚазМУ-ге Әбу Насыр әл-Фараби есімі берілді. 1993 жылы ұлттық теңгенің айналымға енгізілуі, ондағы ұлт алыптарының бейнелері сол тұстағы көңілі алаң жұртымызға рухани дем берді. Теңгедегі Әбу Насыр әл-Фарабидің бейнесі мен Қожа Ахмет Иасауи кесенесінің рухани мәні тіпті де айрықша болды. Ұлтымыздың қасиетті тұғырларын қайдан табу керектігін меңзеді. Өткенімізді тануға өзіндік жол сілтеді. Ұлттық идеяға айналды. 2015 жылы еліміздің ғылым мен техника саласындағы ең жоғарғы Мемлекеттік сыйлығы Елбасы Нұрсұлтан Назарбаевтың жарлығымен «Қазақстан Республикасының әл-Фараби атындағы ғылым мен техника саласындағы Мемлекеттік сыйлығы» болып бекітілді. «Екінші Ұстаз» есімі берілген көптеген көше аттары, мекемелер де жетерлік. Елімізде әл-Фараби мұраларын зерттеудің имидждік жақтарының алдыңғы орынға шыққаны дұрыс, бірақ ең алдымен, сапалық негіздеріне жете назар аударылуы тиіс. Мәселен, әл-Фараби энциклопедизмі осы уақытқа дейін жаппай қоғамдық сана қалыптастыра қоймады, мүмкін Фараби мұрасы бойынша әлі де қозғаушы күш керек шығар. Азаматтық көзқарасы айқын философ-публицист Әбдірашит Бәкірұлы: «...қазіргі қазақ философиясының алдында атақты әл-Фараби бабамыздың философиялық мұрасына жаңа уақыт тұрғысынан комментарийлер беру міндеті тұр (кезінде әл-Фарабидің Аристотель іліміне комментарий бергені секілді). Бұл не үшін қажет? Ол, алдымен, әл-Фараби ілімін қазақ даналығымен біріктіру және оның ілімі мен ғылыми тұлғасын «қазақтандыру» үшін қажет. Екіншіден, осы комментарийлер арқылы біз қазақ даналығының «проблемалық тарихына» жол аша алар едік. Қазір болса, біз, қазақ даналығы тарихы (қазақ философиясы тарихы) туралы айтқанда шашыраңқы күйден аспай келеміз. Концептуалды деңгейде әлі де жете алмаудамыз» [36], – деп кеңесі мен сынын қатар ұсынады. Соған сәйкес, фарабитану бойынша орта оққылықтарды ығыстыруда игілікті дйттеген ойымыз жайлы сөз қозғасак:

Біріншіден, әл-Фарабидің қазіргі қазақ топырағынан шыққанын, ғұлама екенін мойындап, қоғамдық сана қалыптастырдық, бірақ оның энциклопедизмі туралы көпшілікке арналған дәйекті жұмыстар атқармай келеміз. Сонымен қатар әл-Фараби есімін бір университет беделін көтерудегі «бренд» ретінде дамытумен ғана емес, мемлекеттік сипаттағы «брендті» көксейтін және ойшылдың игілік идеалдарын

әлеуметтік өмірмен сабақтастыру мерзімі жетті деп білеміз;

Екіншіден, әл-Фараби ғылыми-зерттеу институтын құру мәселесі әлі күнге кейінге шегеріліп келеді. Бұл туралы айтылғалы біраз жылдың көлемі болды. Елімізде әл-Фараби институтын құру өзекті және маңызды, уақыты келгенін, салаға қатысты мамандар даярлау қажеттігін университет ғалымдары, қоғам қайраткерлері ашына айтып келеді. Фараби Форумы барысында бұл мәселе отандық және шетелдік ғалымдар, қоғам қайраткерлері тарапынан жыл сайын көтеріліп келе жатқан мәселе. Мәселен, Түркиялық ғалымдар әл-Фарабидің отанында Фараби мұрасын зерделейтін қуатты ғылыми институттың болуы қажеттілік деп есептейді.

Әл-Фарабиге қатысты еліміздегі орталықтар қоғамдық негізде ғана жұмыс істеп келеді және республикалық мәртебесі болғанымен, бұл іс жүзінде көрініс таппаған. Көпфункционалды ғылыми-зерттеу институтында тілді білетін, дін негіздерін түсінетін отандық фарабитанушы ғалымдардың тобын ұйымдастыруымыз керек. Яғни халықаралық институт фарабитанушы ғалымдар мен Фараби еңбектерінің аудармашыларын және зерттеушілерді де біріктіретін көпфункционалды институтқа айналдырылуы қажет. Уикипедия деректеріне қарағанда 2010 жылғы дерек бойынша әлемнің 96 елінде 322 Конфуций институты мен 369 сыныбы бар екен. Қытай тілі мен мәдениеті курстарын, Қытай еліне арналған ғылыми конференциялар ұйымдастыру, әртүрлі сайыстар мен іс-шаралар арқылы қытай тілі мен мәдениетін насихаттау, қытай тілі бойынша біліктілік тестін өткізу, қытай тілі бойынша оқу әдебиеттерін әзірлеу және т.б. міндеттеріне кіретін бұл институтқа Қытай үкіметі шетелдермен байланыс орнатудағы алтын көпір ретінде қарайды. Шетелдерде қытай тілін таратумен айналысатын Мемлекеттік кеңсе 2020 жылға қарай әлемдегі Конфуций институттарының санын 1000-ға дейін жеткізуді жоспарлап отыр. Елімізде Астана, Алматы, Қарағанды қалаларында Конфуций институты жұмыс істейді. 1951 жылы құрылған Гёте Институтының Германияның өзінде 13 мекемесі болса, әлемнің 91 елінде 149 институты мен 10 ұйымы өз жұмыстарын жүргізіп келеді. Ал «Альянс Франсез» француз орталықтарының 146 еліндегі 1100-ге жуық өкілдіктерінде жарты миллионнан астам студенттер білім алады. Бұл аталған институттардың қызметінің бір саласы ғана. Испанияның Сервантес институты жай-

лы да осыны айтуымызға болады. Бұл дамыған алпауыт елдердің қоғамдық дипломатиясының тұжырымдамасында ұлттық тіл мен мәдениетті шетелдік қауымдастықтарға дәріптеудің тиімді де оңтайлы жолдарын тапқаны ерекше назар аудартады. Елбасы Н.Ә. Назарбаевтың бастамасымен 1995 жылы Лондонда Халықаралық Абай клубы ашылып, жұмысын жүргізіп келсе, ағылшын елінде 2014 жылы Қазақстанның Бейбітшілік пен келісім үйі ашылды. Соңғы кездері қазақ зиялылары әлем елдерінде осындай орталықтардың санын көбейтіп, мәдениетімізді жан-жақты насихаттауымыз қажеттігін жиі айтып жүр. Үкіметтік делегацияның шетелдегі ресми іс-сапарлары кезінде «Абай» институтын ашу мәселесі көтерілгендігінен де хабардармыз. Дегенмен бұл мәселелердің қандай шешім тапқандығы туралы ақпарат кездестірмедік. Бұл тұрғыда бұл институттың мақсаты, бағыт-бағдары, миссиясы қандай болмақ деген сауалдардың туындайтыны анық. Біздің ойымызша мәдениетіміз бен руханиятымызды зерделеу, насихаттау және тарату тұрғысында көпфункционалды халықаралық әл-Фараби және Абай институттары құрылып және оның тұжырымдамасы, бағыт-бағдарлары анықталып, ғылым мен ел мүддесі үшін жұмыс істесе құба-құп іс болар еді. Демек, мұндағы негізгі мақсат әл-Фараби және Абай есімдерін иеленген орталықтарды қазақ тілі мен мәдениетін жан-жақты насихаттайтын, әлемге танытатын сенімді платформа мен брендке айналандыру болуы тиіс.

Үшіншіден, университетіміздің философия және саясаттану факультеті мен шығыстану факультеті базасында шығыс тілі мен философиясын қатар меңгерген мамандарды даярлау мәселесі кезек күттірмейді. Философия, дінтану, мәдениеттану мамандығының бакалавриат деңгейінде араб тілі мен ағылшын тілін тереңдетіп оқытуды оқу жоспарына енгізу қажет. Мұның барлығы, түптеп келгенде, осы сала бойынша іргелі ғылыми мектеп қалыптастырудың, соның ішінде отандық фарабитанушылардың жаңа буынын қалыптастыруға сеп болатындығы анық.

Төртіншіден, Фараби институтының әлемдік деңгейдегі Хабаршысы мен ғылыми-көпшілік журналын жылына 2 рет шығаруды ұйымдастыру және Институт сайтын кәсіби мамандарды тарту арқылы безендіру, сайтқа жауапты тұлғаларды бекіту керек.

Бесіншіден, Фараби еңбектерін жан-жақты насихаттау жұмысы да қолға алынып, Фара-

би мұрасы мен оның идеяларын жас ұрпақтың санасына сіңіру тұрғысындағы қадамдар жасалуы тиіс. Медиаөнімдер және Фараби өмірі мен шығармашылығы идеяларына негізделген жас өрендер мен балаларға түсінікті хикаялар сериясын жасап шығару қажет. Мәселен, Қытайдың Қашқар аумағында бүлдіршіндерге арналған әл-Фараби туралы хикаялар сериясы жарыққа шыққан. Елімізде Аруна баспасының мектеп оқушыларына арналған танымал сериясының әл-Фарабиге арналған кітабы жарық көрген. Бірақ бұл бір ғана мысалы. Бұл реттегі жұмыстардың тиянақты жалғасын тауып, жүргізіліп отырылғаны жөн.

Алтыншыдан, Фараби ілімі мен идеялары университеттің стратегиясынан бастап, оқытушылар мен студенттердің кодексінде, рухани негізінде, имидждік насихатында, архитектуралық болмысында да көрініс табуы керек (Әл-Фараби ескерткіші. Әл-Фараби кітапханасы. Әл-Фараби мұражайы. Университеттегі әл-Фараби кешені толықтырыла түссе деген ойдан туған жолдар еді. Жақын күндері, 2016 жылдың 15 желтоқсанында ҚазҰУ қалашығында әл-Фараби алаңы, Мәңгілік Ел қақпасынан Әл-Фараби ескерткішіне дейін апаратын әл-Фараби жолы, әл-Фараби ескерткішінің екі жағында шығыстық стильде орнатылған әл-Фараби Шамының ашылу салтанаты болды. Әл-Фараби жолы білім жолы, әл-Фараби алаңы білім мен ғылым алаңы, әл-Фараби шамы (әрқайсысында төрт шамнан), университет түлегінің Ұлы Баба ілімінен, заманауи ғылымнан сусындап, оны әлемнің төрт тарапына тарататындығының нышанын білдіреді. Символдық мәні керемет, өте мағыналы, әл-Фараби ескерткіші, университет қалашығының архитектуралық композициясын толықтыра түсетін дүние болды).

Жетіншіден, 2020 жылы Фараби жылын атап өтуге дайындықты қазірден бастап, үкіметтің қолдауымен әл-Фарабиге арналған деректі фильмдер сериясын, көркем фильм мен мультипликациялық фильмдер сериясын шығару қажет.

Ұлттың арын арлауда, озық үлгілерін насихаттауда алдымызда атқарылар ұлан ғайыр істер күтіп тұр. Ұлт руханиятының, соның ішінде фарабитану бойынша құнды жәдігерлерімізді айналымға қосып, өркендеу жолын, тарихи тағдырын байыппен барлауда қажырлы ізденіс қажет. Баға жетпес рухани бай мұраларымызды ел игілігіне жарата алу, оған өзіндік үлес қосып, келер ұрпаққа келелі іс қалдыруға деген «мұрагерлер парызы» осылай болса керек.

Әдебиеттер

- 1 Әбдіраманов Ш. Әл-Фараби және Ақжан Машани // Қазақ әдебиеті. – 2012. – 18 қазан.
- 2 Қасымжанов А. Фарабитану // Қазақ ССР. Қысқаша энциклопедия. – Алматы, 1989. – 4-том. – 686 б.
- 3 Көбесов А. Фараби және фарабитану жайлы сөз // Қазақ әдебиеті. – 1968. – 25 мамыр.
- 4 Тілеуқабылұлы Ө. Шипагерлік баян. – Алматы: Жалын, 1996. – 18 б.
- 5 Тауасарұлы Қ. Түп-түқияннан өзіме шейін: 1776 жылы жазылған қазақ тарихы. – Алматы: Жалын, 1993. – 148-152 б.
- 6 Көбесов А. Фараби – Дауани – Абай // Қазақ әдебиеті. – 1973. – 6 шілде.
- 7 Машанов А. Әл-Фараби және Абай // Өркен. – 1989. – 17 маусым.
- 8 Машанов А. Әл-Фараби және Абай. – Алматы: Қазақстан, 1994. – 192 б.
- 9 Жұмабаев М. Шығармалары. – Алматы: Жазушы, 1989. – 446 б.
- 10 Шоқай М. Түркістанның қилы тағдыры. – Алматы: Жалын, 1992. – 51-52 б.
- 11 Әуезов М.О. Абай Құнанбаев: мақалалар мен зерттеулер. – Алматы: Ғылым, 1967. – 170 б.
- 12 Сарғожин Р. Ғалым мұрасы – ұқыпты қолда // Білім және еңбек. – 1973. – №12. – 17 б.
- 13 Об изучении научного наследия аль-Фараби // Вестник АН КазССР. – 1968. – №1(273). – С. 74.
- 14 Академия наук Казахской ССР / сост.: А.К. Куванышев, И.И. Маляр. – Алма-Ата, 1978. – С. 48.
- 15 Көбесов А. Мұрагерлер парызы // Лениншіл жас. – 1969. – №69(7237). – 3 б.
- 16 Нысанбаев Ә., Құрманғалиева Ф. Әл-Фараби мұрасының Қазақстанда зерттелуі // Фарабитану. Жиырма томдық. 16-том. – Астана: Аударма, 2006. – 5-13 б.
- 17 Нысанбаев Ә. Елімізде фарабитанудың қалыптасуы мен дамуы: қорытындылар және болашақ бағдарлар // Фарабитану. Жиырма томдық. 16-том. – Астана: Аударма, 2006. – 423-434 б.
- 18 Ауэзова З.-А.М. Наследие аль-Фараби в двадцатом веке: особенности «репатриации» // Әбу Насыр әл-Фараби мұрасы және қазіргі заман: халықаралық ғылыми-теориялық конференция материалдары. 12-13 желтоқсан 2013 жыл. – Алматы: Қазақ университеті, 2013. – 45-49 б.
- 19 Возвращение Учителя. О жизни и творчестве Фараби. – Алма-Ата: «Жазушы», 1975. – 200 с.
- 20 Балмұқанов С. Мұрагерлер парызы // Лениншіл жас. – 1969. – №69 (7237). – 3 б.
- 21 Марғұлан Ә. Мұрагерлер парызы // Лениншіл жас. – 1969. – №69 (7237). – 3 б.
- 22 Дербісәлі Ә. Отырар өркениеті және Отырарлық ғалымдар. Әбу Насыр әл-Фараби // Ислам әлемі. – 2000. – №4. – 1-4 б.
- 23 Көбесов А. Сөнбес жұлдыздар. – Алматы: Жазушы, 1973. – 160 б.
- 24 Аль-Фараби. Философские трактаты. [Пер. с арабского]. – Алма-Ата: Наука, 1970. – 430 с.
- 25 Аль-Фараби. Математические трактаты. [Пер. с арабского]. – Алма-Ата: Наука, 1972. – 321 с.
- 26 Аль-Фараби. Социально-этические трактаты. [Пер. с арабского]. – Алма-Ата: Наука, 1973. – 400 с.
- 27 Аль-Фараби. Логические трактаты. [Пер. с арабского]. – Алма-Ата: Наука, 1975. – 672 с.
- 28 Аль-Фараби. Комментарии к «Альмагесту» Птолемея. [Пер. с арабского]. – Алма-Ата: Наука, 1975. – 523 с.
- 29 Аль-Фараби. Историко-философские трактаты. [Пер. с арабского]. – Алма-Ата: Наука, 1985. – 624 с.
- 30 Аль-Фараби. Естественно-научные трактаты. [Пер. с арабского]. – Алма-Ата: Наука, 1987. – 495 с.
- 31 Аль-Фараби Трактаты о музыке и поэзии. [Пер. с арабского]. – Алматы: Ғылым, 1993. – 452 с.
- 32 Аль-Фараби. Книга букв / пер., прим. и вводная статья К.Х. Таджиковой. – Алматы: Қазақ университеті, 2005. – 220 с.
- 33 Мұтанов Ф.М. Ұлы баба ұлағаты // Бақыт туралы кітап: таңдамалы трактаттар / Әбу Насыр әл-Фараби. – Алматы: RS; Халықаралық Абай клубы, 2015. – 10-13 б.
- 34 Әлиев Ш. Ұлттық брендке айналдыруымыз қажет // Аңыз адам. – 2011. – №17(29). – 16 б.
- 35 Құрманғалиева Г.К. Аль-Фараби в казахстанской философии: настоящее и перспективы будущего // Творчество аль-Фараби в социокультурном измерении Востока и Запада: к 10-летию журнала «аль-Фараби»: Материалы международного «круглого стола» / под общ. ред. З.К. Шаукеновой. – Алматы: ИФПР КН МОН РК, 2012. – 300 с.
- 36 Бәкірұлы Ә. Әлемді мойындатқан қазақ философы неге жоқ? // Ақиқат. – 2015. – №1. – 40-46 б.

References

- 1 Әбдіраманов Ш. Әл-Фараби және Ақжан Машани // Қазақ әдебиеті. – 2012. – 18 қазан.
- 2 Қасымжанов А. Farabitanu // Қазақ SSR. Қысқаша jenciklopedija – Almaty, 1989. – 4-том. – 686 b.
- 3 Көбесов А. Farabi және farabitanu zhajly söz // Қазақ әдебиеті. – 1968. – 25 мамыр.
- 4 Tileuqabylyly Ө. Shipagerlik bajan. – Almaty: Zhalyln, 1996. – 18 b.
- 5 Tauasaryly Q. Tүp-tүқijannan өзime shejin: 1776 zhyly zhazylyfan қазақ tarihy. – Almaty: Zhalyln, 1993. – 148-152 b.
- 6 Kөbesov A. Farabi – Dauani – Abaj // Қазақ әдебиеті. – 1973. – 6 shilde.
- 7 Mashanov A. Әl-Farabi zhөne Abaj // Өrken. – 1989. – 17 mausym.
- 8 Mashanov A. Әl-Farabi zhөne Abaj. – Almaty: Қазақстан, 1994. – 192 b.
- 9 Zhұmabaev M. Shyfarmalary. – Almaty: Zhazushy, 1989. – 446 b.
- 10 Shoқaj M. Tүrkistannuң kily tafdyry. – Almaty: Zhalyln, 1992. – 51-52 b.
- 11 Әuezov M.O. Abaj Құнанбаev: мақалалар мен zertteuler. – Almaty: Fylym, 1967. – 170 b.

- 12 Sarғozhin R. Falym mұрасы – ұқыпты қолда // Bilim zhәне еңбек. – 1973. – №12. – 17 b.
- 13 Ob izuchenii nauchnogo nasledija al'-Farabi // Vestnik AN KazSSR. – 1968. – №1(273). – S. 74.
- 14 Akademija nauk Kazahskoj SSR / sost.: A.K. Kuvanyshev, I.I. Maljar. – Alma-Ata, 1978. – S. 48.
- 15 Kөbesov A. Mұрагерler paryzy // Leninshil zhas. – 1969. – №69(7237). – 3 b.
- 16 Nysanbaev Ә., Құрманғалиева F. Әl-Farabi мұрасының Қазақстанда zerttelui // Farabitanu. Zhiyrma tomдық. 16-tom. – Astana: Audarma, 2006. – 5-13 b.
- 17 Nysanbaev Ә. Elimizde farabitanudың қалыптасуы мен damuy: қорытындылар zhәне bolashaқ бағдарлар // Farabitanu. Zhiyrma tomдық. 16-tom. – Astana: Audarma, 2006. – 423-434 b.
- 18 Auezova Z.-A.M. Nasledie al'-Farabi v dvadcatom veke: osobennosti «repatriacii» // Әbu Nasyr әl-Farabi мұрасы zhәне kazirgi zaman: halyқаралық ғылыми-teorijalyқ konferencija materialdary. 12-13 zheltoksan 2013 zhyl. – Almaty: Қазақ universiteti, 2013. – 45-49 b.
- 19 Vozvrashhenie Uchitelja. O zhizni i tvorcestve Farabi. – Alma-Ata: «Zhazushy», 1975. – 200 s.
- 20 Balmұқанov S. Mұрагерler paryzy // Leninshil zhas. – 1969. – №69 (7237). – 3 b.
- 21 Marғұлан Ә. Mұрагерler paryzy // Leninshil zhas. – 1969. – №69 (7237). – 3 b.
- 22 Derbisәli Ә. Oтыrar өrkenieti zhәне Oтыrarлық ғалымдар. Әbu Nasyr әl-Farabi // Islam әlemi. – 2000. – №4. – 1-4 b.
- 23 Kөbesov A. Sөнbes zhұldydzdar. – Almaty: Zhazushy, 1973. – 160 b.
- 24 Al'-Farabi. Filosofskie traktaty. [Per. s arabskogo]. – Alma-Ata: Nauka, 1970. – 430 s.
- 25 Al'-Farabi. Matematicheskie traktaty.[Per. s arabskogo]. – Alma-Ata: Nauka, 1972.– 321s.
- 26 Al'-Farabi. Social'no-jeticheskie traktaty.[Per. s arabskogo]. – Alma-Ata: Nauka, 1973. – 400 s.
- 27 Al'-Farabi. Logicheskie traktaty. [Per. s arabskogo]. – Alma-Ata: Nauka, 1975. – 672 s.
- 28 Al'-Farabi. Kommentarii k «Al'magestu» Ptolemeja. [Per. s arabskogo]. – Alma-Ata: Nauka, 1975. – 523s.
- 29 Al'-Farabi. Istoriko-filosofskie traktaty. [Per. s arabskogo]. – Alma-Ata: Nauka, 1985. – 624 s.
- 30 Al'-Farabi. Estestvenno-nauchnye traktaty. [Per. s arabskogo]. – Alma-Ata: Nauka, 1987.– 495 s.
- 31 Al'-Farabi Traktaty o muzyke i poezii. [Per. s arabskogo]. – Almaty: Fylym, 1993. – 452 s.
- 32 Al'-Farabi. Kniga bukv / per., prim. i vvodnaja stat'ja K.H. TadzhiKovoj. – Almaty: Қазақ universiteti, 2005. – 220 s.
- 33 Mұтанov F.M. Yly baba ұlaraty // Вақыт туралы kitar: таңdamaly traktattar / Әbu Nasyr әl-Farabi. – Almaty: RS; Halyқаралық Abaj kluby, 2015. – 10-13 b.
- 34 Әliev Sh. Ylttyқ brendke ajnaldyruymyz kazhet // Аңыз adam. – 2011. – №17(29). – 16 b.
- 35 Kurmangalieva G.K. Al'-Farabi v kazahstanskoj filosofii: nastojashhee i perspektivy budushhego / Tvorchestvo al'-Farabi v sociokul'turnom izmerenii Vostoka i Zapada: k 10-letiju zhurnala «al'-Farabi». Materialy mezhdunarodnogo «kruglogo stola» / pod obshh. red. Z.K. Shaukenovoj. – Almaty: IFPR KN MON RK, 2012. – 300 s.
- 36 Bөkirly Ә. Әlemdi moyjndatқан казақ filosofy nege zhоқ? // Ақиқат. –2015. – №1. – 40-46 b.